

АНТРОПОНИМЪТ „ИВАН” В БЪЛГАРСКИЯ ЮНАШКИ ЕПОС

Константин Рангочев

Асоциация за антропология, етнология и фолклористика “Онгъл”

1.0 Настоящото изследване разглежда антропонимът „Иван” и производните му в българския юнашки епос. За основен корпус от текстове е използван СБНУ, т. 53 „Български юнашки епос”¹. Песните са подбрани от един и същи том с конкретна цел – елиминиране на възможните разлики в епическия език², породени от различното време на запис – СБНУ, т. 53 е съставен от 642 юнашки песни (50 148 стиха), записани основно в периода 1961-1965 г. Така той дава един сравнително пълен хронологичен срез на българския юнашки епос.

2.0 В СБНУ, т. 53 се откриват следните антропоними и техни производни: „Иван”, „Иво болярин”, „Иве побратим”, „Иве Черногорче/Църногорче” и „левента Йована”. Срещат се в 23 песни (3,6% от всички песни в СБНУ, т. 53) и са под 1% от всички 497 антропонима³ в тома.

2.1 Антропоним „Иван”. Среща се в три песни⁴: № 305 „Братя затварят Яна Янушица в кула от олово, за да я отделят от Иван юнак” – с. Кралев дол, Пернишко; № 317 „Марко погубва Иван бански юнак, който иска да вземе утъкмената от него Горянка девойка” – с. Бели Искър, Самоковско; и № 459 „Марко напуска бездетното бледолико Яне и поръчва на брат си да го погуби” – с. Бистрица, Софийско.

2.2 Антропоним „Иво болярин”. Среща се в три песни: № 155 „Вида баждаркиня погубва Марковия побратим Иво, а Вила самовила го съживява” – с. Горна Диканя, Радомирско; № 314 „Грозданкина майка не дава дъщеря си на юнак, нито на войвода, а на болярин” – с. Бистрица, Софийско; и № 315 „Грозданка девойка минава с хитрост през засада, за да се омъжи за Иво болярче” – с. Слатина, Софийско.

2.3 Антропоним „Иве побратим”. Среща се в девет песни: № 153 „Видра баждаркиня погубва Марковия побратим Иве, но го съживява заради Марко” – с. Ярлово, Самоковско; № 154 „Вила погубва Марковия побратим Иве, но Кралевики Марко я принуждава да го съживи” – с. Бохова, Трънско; № 156 „Вила самодива прострелва Марковия побратим Иве, но научава Марко как да го съживи” – с. Ярлово, Самоковско; № 157 „Вида самодива погубва Марковия побратим Иве, но принудена от Марко, го съживява” – с. Кралев дол, Пернишко; № 168 „Марко спасява орлица и съживява побратима си Иве, а когато пада болен, орлицата се грижи за него” – с. Маслово, Софийско; № 276 „Сестрата на Иве Кателена жертва сина си заради своя брат” – с. Долни Богров, Софийско; № 353 „Иве млад юнак взема Будинка девойка с помощта на вуйчо си овчар” – с. Петърч, Софийско; № 540 „Три години войник, Иве се връща преправен на просяк на сватбата на жена си и тя остава при него” – с. (дн. град) Костинброд, Софийско; № 625 „Иве пита близките си дали ще го жалят” – с. Друган, Радомирско.

2.4 Антропоним „Иве Черногорче/Църногорче”. Среща се в седем песни: № 183 „Мара Презморкиня превежда през Бяло море сватовете по бисерна мрежа” – с. Кралев дол, Пернишко; № 190 „Три чуми погубват Иве Черногорче” – с. Ковачевци, Самоковско; № 318 „Иве черногорче погубва турче с помощта на хубава девойка и я отвежда” – с. Рельово, Самоковско; № 337 „Иве Черногорче открива измамата на Дели Магдалена, която не иска да се омъжи за него, и я взема за жена” – с. Петърч, Софийско; № 353 „Иве Църногорче взема Легенка девойка с помощта на сестриника си Вълкашин овчар” – с. Пролеша, Софийско; № 384 „Марко, девер на Иве Черногорче, спасява Дудулка девойка от триглава хала” – с. Крапец, Пернишко; № 389 „Слуга Радуица иска да отнеме с измама хубава Янка от Иве Черногорче” – с. Дяково, Станкедимитровско (дн. Дупнишко).

2.5 Антропоним „левента Йована”. Среща се в една песен: № 313 „Гроздена момица измамва Атър войвода, за да се омъжи за левента Йована” – с. Рельово, Самоковско.

3.0 Разгледани съдържателно всички тези песни се разделят на две относително хомогенни групи.

3.1 Шест песни – №№ 153, 154, 155, 156, 157, 168 са свързани със сюжета „Марковия побратим е убит и съживен от самодива”. В пет от тях антропонимът е **„Иве побратим”**, а в една (№ 155) – **„Иво побратим”**. Във всичките шест песни самодивата, която убива **„Иве”** и **„Иво”** и след това ги съживява, е с антропоним **„Вила, Вида, Видра”**, а в две от песните (№№ 157 и 168) небето, където се скрива самодивата „код яснио месец”, е „видро”.

3.2 Останалите 17 песни са свързани със сюжета „Юнашка сватба”. В четири от тях – №№ 276, 353, 540, 625 антропонимът е **„Иве побратим”**. В седем песни – №№ 183, 190, 318, 337, 353, 384, 389 – антропонимът е **„Иве Черногорче/Църногорче”**. В три песни – №№ 305, 317, 459 антропонимът е **„Иван”**. В две песни – №№ 314, 315 антропонимът е **„Иво болярин”**. И в една песен – № 313 антропонимът е **„левента Йована”**.

4.0 Териториално всички тези песни са локализирант в един относително малък район на запад и юг от София: Самоковско – 4 села, Софийско – 3, Пернишко – 2, Радомирско – 2, Трънско – 1, Костинбродско – 1 и Дупнишко – 1.

4.1 Разпространението на антропонима **„Иван”** и производните му показва интересни особености – от всичките двадесет и три песни осемнадесет са записани в един малък регион на югозапад от София. Всъщност, песните са записани в села, разположени от двете страни на успоредните пътища: София – с. Владая – кв. Даскалово на гр. Перник – с. Долна Диканя – гр. Дупница; София – прохода Ярема – гр. Самоков (с възможен вариант София – планината Плана – гр. Самоков) и свързващият ги гр. Радомир – с. Долна Диканя – гр. Самоков, известен с името “Везирскио пат”. Всички тези пътища са древни и вероятно повтарят римската комуникационна система.

5.0 Описаните по-горе закономерности: твърда връзка между антропонима **„Иван”** и производните му с два епически сюжета; географска локализация в един относително малък район, която говори за определена закономерност в разпространението, поставят редица проблеми.

5.1 Може да се предположи, че следи от култа към св. Иван Рилски се съхраняват в епоса чрез антропонимиката или по-скоро силният култ към Рилския светец в Западна България подпомага съхраняването на епически песни, които съдържат антропонима. По-специално, еднозначната връзка на антропонима **„Иве”** с мотива „Марковият побратим е убит и съживен от самодива” подсказва именно за това. Още повече, че търсените и намирани шаманистични черти в култа към св. Иван Рилски ⁵ имат директни паралели в българския юнашки епос. Така например, в песен № 305 от СБНУ, т. 53 Яна Янушица се моли на Бог да ѝ даде „джурджовски гърмеве” и „спасовски дъждеве”, с които:

да собори боре столовата,
да собори кула от олово,
да излезнем на белаго света.
да си видим Ивана юнака.
Бие ли му саат на пазука,
бие ли му като що биеше,
игра ли му видра на колено,
игра ли му като що играше,
пое ли му славе на папуци,
пое ли му като що поеше,
дига ли му конь глава високо,
дига ли му като що дигаше?”

5.2 От друга страна, описаните особености на географската локализация на осемнадесет от двадесетте и три разгледани песни показват, че е възможно пренасянето на мощите на св. Иван

Рилски в участъка София (Средец) до Рилския манастир да е оказало влияние за разпространението и доминирането на едни сюжети за сметка на други. И това показва, че пренасянето на мощите трябва да е станало по един от следните пътища: София – с. Владая – кв. Даскалово на гр. Перник – с. Долна Диканя – с. Ярлово – гр. Самоков – долината на р. Черни Искър – м. “Кобилино бранище” – Рилски манастир или София – прохода Ярема – гр. Самоков – долината на р. Черни Искър – м. “Кобилино бранище” – Рилски манастир (с възможен вариант София – планината Плана – гр. Самоков), а не както обикновено се счита – по долината на р. Струма и след това на изток по Рилска река. За това говори и фактът, че нито една песен с антропонима „Иван” и производните му не е записана на юг от с. Дяково, Дупнишко.

БЕЛЕЖКИ

1. СБНУ, т. 53 „Български юнашки епос”. Романска, Цв. и кол., С., БАН, 1971.
2. „Езикът на епоса представлява затворен в себе си набор от значими единици и система от правила за тяхното съединяване и функциониране в текста. От тази страна той притежава устойчивост, известно постоянство.” – Путилов Б. Н. – Героическият епос и действителност. Л., 1988, 9
3. Вж. Рангочев, К. – Топос и традиция. В: Известия на исторически музей Кюстендил, т. 4, ч. I. Кюстендил, 1992, 183.
4. Номерацията, заглавията и ортографията на песните са на съставителите на СБНУ, т. 53.
5. Вж. Калоянов, А. Българското шаманство. С., 1995, 56-58.